

Problems with the Restoration of Monastic Garden Complexes on the Example of Cistercian Heritage

Małgorzata Milecka

Problemy
rewaloryzacji
klasztornych założeń
ogrodowych
na przykładzie
dziedzictwa
cysterskiego

Key words: Cistercian monastery,
monastic garden, authenticity
protection

Introduction

Cistercian monasteries are extremely interesting not only due to their history but also to the impressive cultural resources which they have accumulated throughout centuries. Spatial transformations and stylistic layers make them some of the most intriguing and worth knowing landscape complexes in Europe. So it seems only natural that a number of them have been inscribed on the UNESCO World Heritage List, and in Poland among seventy historical monuments awarded the Monument of History title, seven are Cistercian and post-Cistercian complexes. All these complexes are briefly presented in the following article, but its main aim is to reflect upon the preservation and importance of Cistercian landscape heritage, which is still recognizable and so important for European history, but unfortunately endangered by spontaneous and chaotic landscape urbanization.

Materials and methods

The article analyses the cultural and landscape heritage of existing and dissolved Cistercian monasteries (for monks) located on the territory of today's Poland (25 complexes) as well as selected European

monasteries, taking into account the existing traces of their former operations with special attention paid to monastic gardens. The following materials were used in the analysis: the results of the research both *in situ* and of primary sources conducted by the author continuously between 2006 and 2016; aerial photographs; topographic maps; GIS models; planning documents; documents regarding the existing and prospective protected areas in Poland (obtained from the Ministry of the Environment in 2008). This kind of uniform report, in the context of the presented tendencies in the management of monastic areas, reveals how essential it is to work on an appropriate conservation strategy for this quite homogenous group of monuments, and to raise awareness about the importance of authenticity protection and the destruction that "aesthetic trivialising" brings to this heritage not only among the current users of the monastic premises but also in the society. The most important complexes mentioned in the article have their websites with more information available.

Results

Cistercian landscape heritage
The Cistercian landscape heritage has not been properly evaluated up to this day, partly because of the damage the monastic complexes have suffered, and partly due to spatial transformations which hid the traces

Słowa kluczowe: opactwo cysterskie, ogród klasztorny, ochrona autentyczności

Wprowadzenie

Klasztory cystersów są założeniami niezwykle interesującymi ze względu na swoje losy, ale także imponujący zasób kulturowy, jaki zgromadziły przez wieki. Przekształcenia przestrzenne i nawarstwienia stylistyczne, z jakimi mamy do czynienia, sprawiają, że są jednymi z najbardziej interesujących i wartych poznania zespołów krajobrazowych Europy. Trudno się dziwić, że kilka z nich zostało wpisanych na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego UNESCO, a w Polsce spośród siedemdziesięciu zabytków uhonorowanym tytułem Pomnika Historii – siedem to zespoły pocysterskie i cysterskie. Wszystkie te założenia zostały krótko zaprezentowane w niniejszym artykule, lecz jego istotą są rozważania nad problematyką ochrony dziedzictwa krajobrazowego cystersów i jego znaczeniowością, wciąż przecież czytelną i tak ważną dla losów Europy. Niestety, jednocześnie zagrożoną poprzez spontaniczną i nieprzemysłaną urbanizację krajobrazu.

Materiał i metody

Artykuł obejmuje analizę dziedzictwa kulturowego i krajobrazowego istniejących i skasowanych opactw cysterskich (męskich) położonych we współczesnych granicach

Polski (25 zespołów) oraz wybranych założeń europejskich pod kątem ochrony zachowanych śladów dawnego zagospodarowania, a w szczególności ogrodów klasztornych. Do analizy wykorzystano wyniki badań przeprowadzonych *in situ* i źródłowych, wykonywanych przez autorkę w sposób ciągły w latach 2006–2016, ponadto zdjęcia lotnicze, mapy topograficzne, modele GIS, dokumenty planistyczne, materiały dotyczące istniejących i projektowanych obszarów chronionych w Polsce (uzyskane z Ministerstwa Ochrony Środowiska w 2008 r.). Ujednoliconą charakterystyką całego zasobu w kontekście przedstawionych tendencji w zagospodarowaniu terenów klasztornych ukazuje, jak istotne dla ochrony tej dość jednolitej grupy zabytków jest wypracowanie właściwej drogi postępowania konserwatorskiego oraz uświadomienie zarówno obecnym użytkownikom obiektów, jak i społeczeństwu rangi ochrony autentyczności oraz szkodliwości działań mających na celu „estetyczne banalizowanie” tego zasobu. Najcenniejsze zespoły mają odwołania do stron internetowych, gdzie można znaleźć ich bliższą charakterystykę.

Wyniki

Dziedzictwo krajobrazowe cystersów

Sytuacja nie dość dobrego rozpoznania cysterskiego dziedzictwa

krajobrazowego wynika, z jednej strony, ze zniszczeń założeń klasztornych, z drugiej zaś – z przekształceń przestrzennych, jakie dokonały się w ich obrębach, zacierając tym samym dawne układy. W Europie jedynie nieliczne opactwa przetrwały w swej pierwotnej funkcji od czasu powstania aż po współczesność, choć i one uległy ogromnym przekształceniom na skutek nowych potrzeb zgromadzenia i związanych z tym przeobrażeń przestrzennych. Sytuacja ta odnosi się także do klasztorów położonych na terenie Polski, gdzie jedynie dwa klasztory (Mogiła i Szczyrzyc) są świadkami pełnej, nieprzerwanej od średniowiecza ewolucji. Kolejne dwa (Jędrzejów i Wąchock) – rekonstruowane na miejscu pierwotnej lokacji – są uczestnikami ewolucji przerwanej na ponad wiek, po kasacji klasztorów w XIX i ich reaktywacji w XX wieku [Wyrwa 1999]. To bardzo interesująca grupa badawcza ukazująca trwałość kompozycji oraz kierunki naturalnych, uwarunkowanych wieloma czynnikami przekształceń krajobrazowych, dokonywanych przez tę samą grupę społeczną, gospodarującą krajobrazem według jednolitych zasad, od wieków uregulowanych charyzmatem zakonu [Milecka 2009]. Wymienione zespoły to obecnie czynne klasztory cysterskie, a więc utrzymujące tradycję miejsca i dawne funkcje, choć w każdym przypadku na znacznie okrojonym powierzchniowo terenie. Z biegiem

of their old spatial arrangements. In Europe, only few monasteries have survived in their original function until today, but even they went through enormous transformations due to new needs of the congregation and the resulting spatial changes. This situation is also true for Poland where only two monasteries (Mogiła and Szczyrzyc) have undergone full, unobstructed evolution since the Middle Ages. Another two (Jędrzejów and Wąchock) – reconstructed on their former sites – are important examples of evolution stopped for over a century after the dissolution of the monasteries in the 19th century and their reestablishment in the 20th century [Wyrwa 1999]. It is a very interesting study group, presenting the consistency of composition and the directions of natural landscape transformations influenced by many factors, directed by the same social group, using the same unified standards of landscape management which were regulated by the Order's charism for many centuries [Milecka 2009]. The monastic complexes mentioned in the article are currently open, and their role is to preserve the traditions of the place and their former functions, but in every case on a significantly smaller area. Over the centuries the requirements and needs of the congregation changed, so did the surroundings, the Rule was not followed as rigorously as before and some new artistic movements influenced old Cistercian principles of landscape development. All this, combined with changing social,

political, economic and natural conditions affected the appearance and management of monasteries [Kinder 2002]. The typology of monastic complexes on the territory of today's Poland with regard to the state of their resources and their function is presented below (Fig. 1).

The typology lets us organize the resources with regard to their current function and their state of preservation. The closer their function is to the original one (i.e. monastic, followed by religious) and the better the state of their preservation (territory, buildings, composition, equipment, greenery),

Fig. 1. Chart showing the typology of Polish monasteries with regard to their present function and the state of preservation of the cultural resources [Milecka 2009]

Cistercian monasteries in Poland – typology of resources with regard to the state of preservation of spatial arrangements and its present function

- Group: **MONASTERIES DESTROYED ON THE GROUND LEVEL – ARCHAEOLOGICAL SITES**
- Type: CONTEMPORARY BUILDINGS WITH RESIDENTIAL AND UTILITY FUNCTION ON FORMER MONASTERY SITE
Examples: **BLEDZEW, BUKOWO MORSKIE**
- Type: FORMER MONASTERY SITE ENVIRONMENTALLY ACTIVE
Example: **MIRONICE**
- Group: **MONASTERIES PRESERVED PARTIALLY – LESS THAN 50% OF THE ORIGINAL MONASTERY BUILDINGS¹**
- Type: MONASTERIES USED SOLELY FOR RELIGIOUS PURPOSES
Examples: **KOPRZYWNICA, PRZEMĘT**
- Type: MONASTERIES USED FOR RELIGIOUS AND OTHER PURPOSES² AT THE SAME TIME
Examples: **KOŁBACZ, BIERZWNIAK, KAMIENIEC ZĄBKOWICKI**
- Group: **WELL-PRESERVED MONASTERIES WITH CLEAR SPATIAL ARRANGEMENTS³**
- Type: MONASTERIES USED SOLELY FOR RELIGIOUS PURPOSES
- Subtype: CISTERCIAN MONASTERIES WITH UNBROKEN CONTINUITY OF EXISTENCE
Examples: **MOGIŁA, SZCZYRZYC**
- Subtype: REESTABLISHED CISTERCIAN MONASTERIES
Examples: **JĘDRZEJÓW, WĄCHOCK**
- Subtype: MONASTERIES BELONGING TO ANOTHER CONGREGATION
Examples: **KRZESZÓW, LĄD**
- Subtype: THEOLOGICAL SEMINARIES
Examples: **HENRYKÓW, PARADYŻ, PELPLIN, OBRA**
- Subtype: PARISH CHURCHES
Example: **JEMIELNICA**
- Type: MONASTERIES USED FOR RELIGIOUS AND OTHER PURPOSES⁴ AT THE SAME TIME
Examples: **SULEJÓW, RUDY, OLIWA, KORONOWO, WĄGROWIEC**
- Type: MONASTERIES USED FOR OTHER PURPOSES⁵
Example: **LUBIAŹ**
-

stuleci zmieniały się wymagania i potrzeby mieszkańców klasztorów, zmieniało się też otoczenie, mniej rygorystycznie interpretowano regułę zgromadzenia, również nowe nurty artystyczne wpłynęły na to, że w klasztorach zaczęły obowiązywać inne zasady kształtowania krajobrazu. To wszystko w powiązaniu ze zmieniającymi się uwarunkowaniami społecznymi, politycznymi, gospodarczymi, a także przyrodniczymi odbijało się na wyglądzie i zagospodarowaniu opactw [Kinder 2002]. Poniżej przedstawiono typologię zespołów klasztornych na naszych ziemiach (we współczesnych granicach) pod kątem stanu zachowania zasobu oraz funkcji (ryc. 1).

Typologia ta pozwala nam uporządkować zasoby pod kątem ich obecnej funkcji i stanu zachowania. Im funkcja bliższa pierwotnej (a więc klasztornej, a w dalszej kolejności sakralnej) i im lepszy stan zachowania (terytorium, zabudowa, kompozycja, wyposażenie, roślinność), tym większe szanse na zagospodarowanie sprzyjające ochronie historycznego zasobu. W sytuacji domniemanej lokalizacji zespołu (badania archeologiczne), np. w Mironicach czy Bledzewie, warto pamiętać o oznaczeniu w krajobrazie przypuszczalnego miejsca lokalizacji klasztoru (tablice informacyjne, ścieżki tematyczne, symboliczne rozwiązania przestrzenne) – z pewnością podniesie to wartość kulturową miejsca. W przypadku zespołów znajdujących się w dobrej kondycji,

stanowiących prawdziwe atrakcje turystyczne, działania powinny prowadzić do zagospodarowania turystycznego o wysokim standardzie. Tu konieczne są raczej ograniczenia „inwazyjnej” infrastruktury rekreacyjnej i turystycznej w celu ochrony krajobrazu najsilniej powiązanego

z zabytkiem, w warstwie nie tylko estetycznej, ale także przyrodniczej i symbolicznej. Znamy zbyt wiele przykładów, gdzie zbyt intensywne, wizualnie nachalne zagospodarowanie turystyczne doprowadziło do degradacji zespołu. Nie można zatem dopuścić do podobnych

Ryc. 1. Schemat ukazujący typologię zespołów polskich wykonaną z uwzględnieniem współczesnej funkcji i stanu zachowania zasobu kulturowego [Milecka 2009]

Klasztory cystersów na ziemiach Polski – typologia zasobów pod względem stanu zachowania zespołów przestrzennych i współczesnej funkcji

Grupa:	ZAŁOŻENIA ZNISZCZONE W WARSTWIE NAZIEMNEJ – STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE
Typ:	ZAŁOŻENIA ZABUDOWANE WSPÓŁCZESNYMI OBIEKTAMI O FUNKCJI MIESZKANIOWEJ I GOSPODARCZEJ Opactwa: BLEDZEW, BUKOWO MORSKIE
Typ:	ZAŁOŻENIA UŻYTKOWANE PRZYRODNICZO Opactwo: MIRONICE
Grupa:	ZAŁOŻENIA ZACHOWANE FRAGMENTARYCZNIE – ZACHOWANE MNIEJ NIŻ 50% ZABUDOWY WŁAŚCIWEGO KLASZTORU¹
Typ:	ZAŁOŻENIA UŻYTKOWANE WYŁĄCZNIE W CELACH RELIGIJNYCH Opactwa: KOPRZYWNICA, PRZEMĘT
Typ:	ZAŁOŻENIA UŻYTKOWANE W CELACH RELIGIJNYCH I INNYCH ² ŁĄCZNIE Opactwa: KOŁBACZ, BIERZWNIK, KAMIENIEC ZĄBKOWICKI
Grupa:	ZAŁOŻENIA DOBRZE ZACHOWANE – O CZYTELNEJ STRUKTURZE PRZESTRZENNEJ KLASZTORU³
Typ:	ZAŁOŻENIA UŻYTKOWANE WYŁĄCZNIE W CELACH RELIGIJNYCH Podtyp: KLASZTOR CYSTERSKI O NIEPRZERWANEJ CIĄGŁOŚCI Opactwa: MOGIŁA, SZCZYRZYC
ISTNIENIA	Podtyp: KLASZTOR CYSTERSKI REAKTYWOWANY Opactwa: JĘDRZEJÓW, WĄCHOCK
	Podtyp: KLASZTOR INNEGO ZGROMADZENIA Opactwa: KRZESZÓW, ŁĄD
	Podtyp: SEMINARIUM DUCHOWNE Opactwa: HENRYKÓW, PARADYŻ, PELPLIN, OBRA
	Podtyp: KOŚCIÓŁ PARAFIALNY Opactwo: JEMIELNICA
Typ:	ZAŁOŻENIA UŻYTKOWANE W CELACH RELIGIJNYCH I INNYCH ⁴ ŁĄCZNIE Opactwa: SULEJÓW, RUDY, OLIWA, KORONOWO,
WĄGROWIEC	Typ: ZAŁOŻENIA UŻYTKOWANE W CELACH INNYCH ⁵ Opactwo: LUBIĄŻ

the bigger the chances for the protection of the historical resources are. In the cases of supposed locations of a complex (archaeological research) e.g. in Mironice or Bledzewo, it is worth indicating the possible location of the monastery in landscape (information boards, didactic trails, symbolic representations) which would definitely raise the cultural value of the place. When it comes to complexes in good condition, which are real tourist attractions, the undertaken steps should lead to really conscious, high-standard tourist management. What should be limited at all cost is "invasive" recreational and tourist infrastructure, in order to protect the landscape most closely connected to the historical monument, not only aesthetically, but also environmentally and symbolically. We know numerous examples where too intensive and visually obtrusive tourist development led to the degradation of the complex. Such practices cannot be allowed when it comes to monasteries which were "closed" and situated on the peripheries of busy everyday life for centuries.

MONASTERIES CONSIDERED MOST VALUABLE

Monuments on the UNESCO World Heritage List

Nowadays, Cistercian monasteries which deserve special attention

are the ones on the UNESCO World Heritage List. Most of them (except for the still functioning monastery in Poblet) are prepared to accept more tourists and, at the same time, offer high-quality education regarding Cistercian landscape heritage. These are post-Cistercian complexes: *Fontenay* (France), *Maulbronn* (Germany), *Alcobaça* (Portugal), a functioning Cistercian monastery in *Poblet* (Spain), as well as post-Cistercian landscapes in *Cistercian Fountains Abbey and Fountains Hall Castle in Yorkshire* (England).

Alcobaça – this old monastery is one of the first buildings constructed by the Cistercians in Portugal. It was founded in 1153 by the first Portuguese King, Afonso Henriques, also known as the Conqueror, to commemorate his victory over the Moors at Santarém in 1147⁶. Today it serves religious and cultural purposes and is surrounded by beautiful gardens.

Cistercian Fountains Abbey and Fountains Hall Castle in Yorkshire – former Cistercian monastery in North Yorkshire founded in 1132, now transformed into a park complex. Today, the ruins of the monastery along with the adjacent Studley Royal Park are parts of a landscape complex which constitutes a tremendous tourist attraction⁷.

Fontenay – the monastery (currently private property) was founded by Saint Bernard of Clairvaux in 1118 on the land belonging to his family, a few years after he had left Cîteaux Abbey and founded Clairvaux Abbey.

It is one of the oldest and most complete Cistercian abbeys in Europe, used as a museum with a private residential part⁸. It is surrounded by picturesque, symbolic gardens with reconstructed equipment and a few historic plant specimens (such as a monumental plane tree)⁹.

Maulbronn – the monastery founded most probably around 1138 by a knight named Walter von Lomersheim, who, inspired by the reformative ideas of Bernard of Clairvaux, decided to join the Cistercian Order. It is known as the best preserved medieval monastery north of the Alps¹⁰. What deserves our attention are the scenic utility gardens rising high above the monastery, and terraced orchards with some relics of Cistercian arrangements and equipment. This huge complex serves cultural and tourist functions.

Poblet Monastery – The Royal Abbey of Santa Maria de Poblet is believed to be the prototype of a Cistercian monastery in Spain. It was founded by the Count of Barcelona Ramon Berenguer IV and endowed to the Cistercians from Fontfroide Abbey in 1149¹¹. It is stark and most faithful to the Cistercian Rule from all of the monasteries presented above. In Poblet it is still possible to feel the true *genius loci*, even limited by the order, also in its gardens and the landscape connected thereto.

It needs to be emphasised that the Cistercian motherhouses i.e. Cîteaux, Clairvaux, Morimond, Pontigny and La Ferte, are definitely only

zjawisk w stosunku do klasztorów, które przecież przez całe wieki były „zamkniętymi” i ulokowanymi nieco na uboczu hałaśliwego świata.

ZESPOŁY UZNANE ZA NAJCENNIJSZE

Zabytki na Światowej Liście Dziedzictwa Kulturowego UNESCO

Obecnie na szczególną uwagę zasługują opactwa cysterskie wpisane na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Większość z nich (poza nadal czynnym klasztorem w Poblet) przygotowana jest do przyjęcia zwiększonego ruchu turystycznego, a jednocześnie proponuje wysokostandardową ofertę w zakresie edukacji dotyczącej dziedzictwa krajobrazowego cystersów. Są to zespoły pocysterskie: Alcobaça (Portugalia), Fontenay (Francja) i Maulbronn (Niemcy), czynny klasztor cysterski Poblet Monastery (Hiszpania) i pocysterskie krajobrazy w Cistercian Fountains Abbey and Fountains Hall Castle in Yorkshire (Anglia).

Alcobaça – dawne opactwo jest jedną z pierwszych budowli zakonu cystersów w Portugalii. Zostało ufundowane w 1153 r. przez króla Alfonsa Henryka, zwanego również Zdobycą, pierwszego króla Portugalii, dla upamiętnienia zwycięstwa nad Maurami pod Santarem w 1147 roku⁶. Obecnie pełni funkcje sakralne

i kulturowe, otoczone jest pięknymi ogrodami.

Cistercian Fountains Abbey and Fountains Hall Castle in Yorkshire – dawne opactwo cysterskie w hrabstwie North Yorkshire zamienione na zespół parkowy. Ruiny założonego w 1132 r. klasztoru znajdują się obecnie wraz z sąsiadującym parkiem Studley Royal Park w obrębie zespołu krajobrazowego stanowiącego ogromną atrakcję turystyczną⁷.

Fontenay – opactwo (aktualnie własność prywatna) zostało założone na terenie rodzowego majątku przez św. Bernarda z Clairvaux w 1118 r., kilka lat po opuszczeniu przez niego opactwa w Cîteaux i założeniu opactwa Clairvaux. Jest to jeden z najstarszych, a równocześnie najbardziej kompletnie zachowany zespół zabudowań klasztoru cysterskiego w Europie, wykorzystywany jako obiekt muzealny z częścią prywatną (mieszkalną)⁸. Towarzyszą mu malownicze, symboliczne ogrody krzyżowe ze zrekonstruowanym wyposażeniem oraz pojedynczymi historycznymi egzemplarzami roślin (m.in. pomnikowy platan)⁹.

Maulbronn – klasztor został założony prawdopodobnie ok. 1138 r. przez rycerza Waltera z Lomersheim, który zainspirowany reformatorskimi ideami Bernarda z Clairvaux postanowił wstąpić do zakonu cystersów. Uchodzi za najlepiej zachowany średniowieczny zespół klasztorny na północ od Alp¹⁰. Na uwagę zasługują tu malownicze ogrody użytkowe wznoszące się ponad opactwem,

tarasowo ulokowane sady z relikta-
mi cysterskiego zagospodarowania
i wyposażenia. Rozległy zespół jest
założeniem o funkcjach usługowo-
kulturowych.

Poblet Monastery – Królewski Klasztor Najświętszej Marii Panny uznawany jest za pierwowzór opactwa cysterskiego w Hiszpanii. Powstał z inicjatywy i pod patronatem hrabiego Barcelony Ramona Berenguera IV. W 1149 roku hrabia przekazał go cystersom z opactwa w Fontfroide¹¹. Surowy i najbardziej spośród prezentowanych wierny regule cysterskiej zespół, gdzie można, choć w ograniczony przez zakon sposób, poczuć prawdziwego ducha miejsca, także w tutejszych ogrodach i powiązanych z nimi krajobrazem. Na tym tle trzeba podkreślić, że zdecydowanie na początku budowania właściwej infrastruktury turystycznej i promocji są opactwa macierzyste, tj. Cîteaux, Clairvaux, Morimond, Pontigny i La Ferte, które pomimo swego historycznego znaczenia i faktu, iż są to zespoły najstarsze, pozostają nieco na marginesie cysterskiego szlaku, jednocześnie z pewnością są jednymi z najbardziej interesujących założeń dla badaczy historii zakonu [Milecka 2008].

Pomniki Historii

Na zaprezentowanym tle polskie zespoły cysterskie w liczbie rozpoznanych 25 lokacji¹² stanowią złożony zasób kulturowy, lecz niekoniecznie znajdują się w pożądanej

starting to build their proper tourist infrastructure and promotion. In spite of their historical significance and age they remain somewhat outside the Cistercian mainstream, but at the same time they are definitely the most interesting complexes [Milecka 2008].

Monuments of History

Compared to the previously mentioned monasteries, 25 identified Polish Cistercian complexes¹² constitute rich cultural resources, but they are not always in the desired condition when it comes to their relation to landscape, including the management of their natural heritage (remains of gardens). Unfortunately, none of them have been inscribed on the UNESCO World Heritage List, although without doubt many of our historical monuments deserve such distinction. It is worth remembering that among seventy historical monuments awarded the highest national form of protection – the title of the Monument of History, established in Polish law in 1994 – seven are post-Cistercian complexes.

They are (in the order they were awarded the title)¹³:

- **“Krzyszów – Cistercian monastery”** recognized as the Monument of History pursuant to the President’s ordinance of 14th April 2004 (Journal of Laws 2004, No. 102, item 1057)¹⁴.
- **“Former Cistercian monastery complex in Łąd on Warta”**

recognized as the Monument of History pursuant to the President’s ordinance of 17th June 2009 (Journal of Laws 2009, No. 104, item 861)¹⁵.

- **“Sulejów – Cistercian monastery complex”** recognized as the Monument of History pursuant to the President’s ordinance of 22nd October 2012 (Journal of Laws 2012, item 1242)¹⁶.
- **“Pelplin – post-Cistercian complex and a cathedral”** recognized as the Monument of History pursuant to the President’s ordinance of 23rd April 2014 (Journal of Laws 2014, item 614)¹⁷.
- **“Kołbacz – former Cistercian monastery, subsequent summer residence of the Dukes of Pomerania and state property”** recognized as the Monument of History pursuant to the President’s ordinance of 3rd July 2014 (Journal of Laws 2014, item 955)¹⁸.
- **“Trzebnica – former Cistercian monastery complex for nuns”** recognized as the Monument of History pursuant to the President’s ordinance of 4th July 2014 (Journal of Laws 2014, item 957)¹⁹.
- **“Wąchock – Cistercian monastery complex”** recognized as the Monument of History pursuant to the President’s ordinance of 15th March 2017 (Journal of Laws 2017, item 674)²⁰.

It should be added that the entire research of the Cistercian garden resources in Poland carried out by the author lead to the conclusion that

traditional monastic gardens (with their historical compositional and symbolic structure, preserved vegetation and equipment) with visible functional relations to the buildings, have practically not survived until this day as whole complexes [Milecka 2009b]. Present only in the form of relics and, what needs to be stressed, rare Cistercian gardens in the monasteries which still function today (Jędrzejów, Szczyrzyc, Wąchock) reflect, to a large extent, the monks’ ideas about adorning monastic buildings, relaxation in the garden and its aesthetic development (understood as we understand them today but, regrettably, not consistent with the tradition of the place). Hence, today it is difficult to find stylistically restrained cross-shaped cloister gardens, utility (kitchen) gardens, herb gardens, and orchards, which were ideologically the gardens of both the living and the dead (graveyards), i.e. green areas requiring a lot of effort and work. They were gardens filled with prayers said among a variety of plants whose medicinal and nutritional properties were, for the monks who cultivated them, both a praise of creation and a proof of God’s perfection (their model plans are presented in Fig. 2). Meanwhile, areas of former gardens were to a large extent taken over by quite new forms of development, theoretically serving the promotion of monuments. Many monasteries (e.g. Oliwa, Rudy, Jemielnica, and Sulejów) changed their original function, and despite the undisputed beauty

kondycji, jeśli chodzi o relacje z krajobrazem, w tym zagospodarowanie dziedzictwa przyrodniczego (relikty ogrodów). Nie mamy, niestety, obiektów wpisanych na listę UNESCO, choć niewątpliwie wiele z naszych zabytków na taki awans zasługuje. Warto przypomnieć, że do dziś najwyższą krajową rangą ochrony w postaci Pomnika Historii (ustanawianej w polskim prawodawstwie od 1994 r.), spośród siedemdziesięciu wszystkich zabytków objętych tą ochroną w Polsce, siedem stanowią zespoły pocysterskie.

Są to (w kolejności ustanawiania ochrony)¹³:

- **„Krzyszów – opactwo cystersów”** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 14 kwietnia 2004 r. (Dz.U. 2004 Nr 102, poz. 1057)¹⁴.
- **„Zespół dawnego opactwa cysterskiego w Łądzie nad Wartą”** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 17 czerwca 2009 r. (Dz.U. 2009 Nr 104, poz. 861)¹⁵.
- **„Sulejów – zespół opactwa cystersów”** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 22 października 2012 r. (Dz.U. 2012 poz. 1242)¹⁶.
- **„Pelplin – zespół pocystersko-katedralny”** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 23 kwietnia 2014 r. (Dz.U. 2014 poz. 614)¹⁷.
- **„Kołbacz – założenie dawnego klasztoru cystersów, późniejszej letniej rezydencji książąt**

pomorskich i domeny państwowej” uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 3 lipca 2014 r. (Dz.U. 2014 poz. 955)¹⁸.

- **„Trzebnica – zespół dawnego opactwa cysterek”** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 4 lipca 2014 r. (Dz.U. 2014, poz. 957)¹⁹.
- **„Wąchock – zespół opactwa cystersów”** uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 15 marca 2017 r. (Dz.U. 2017 poz. 674)²⁰.

Należy dodać, że całościowe badania autorki dotyczące cysterskiego zasobu ogrodowego w Polsce prowadzą do wniosku, że tradycyjne ogrody klasztorne (z historyczną strukturą kompozycyjną i znaczeniową, z zachowaną tkanką roślinną i wyposażeniem), o czytelnych związkach funkcjonalnych z zabudową, w zasadzie nie przetrwały jako układy [Milecka 2009b]. Reliktowo zachowane i – co trzeba podkreślić – nieliczne ogrody cystersów w opactwach, które funkcjonują po dziś (Jędrzejów, Mogiła, Szczyrzyc, Wąchock), w dużej mierze odpowiadają raczej wyobrażeniom zakonników o upiększeniu zabudowań klasztornych, wypoczynku w ogrodzie i estetycznym jego zagospodarowaniu (ale w rozumieniu zgodnym z współczesnymi trendami, niestety niezgodnymi z tradycją miejsca). Trudno zatem szukać dość powściągliwych stylistycznie ogrodów krzyżowych (wirydarzy) i użytkowych

(kuchennych), zielników, sadów, które ideowo były przecież jednocześnie ogrodami żywych i umarłych (cmentarzami), a więc zielonymi przestrzeniami wymagającymi dużego wysiłku i pracy. Były to ogrody przepełnione modlitwą wśród różnorodności roślin, których właściwości lecznicze i odżywcze były dla uprawiających je mnichów jednocześnie pochwałą aktu stworzenia, jak i dowodem doskonałości Stwórcy (których modelowy schemat prezentuje ryc. 2). W dużej mierze na terenach dawnych ogrodów pojawiły się za to całkiem nowe formy zagospodarowania, niekiedy w intencji ich twórców, służąc uatrakcyjnieniu i promocji zabytków. Wiele założeń (np. Oliwa, Rudy, Jemielnica, Sulejów) zmieniło dawne funkcje, tym samym pomimo niewątpliwego piękna kompozycji krajobrazowej, idea ogrodu klasztornego jest w nich czytelna tylko dla wąskiego grona osób zagłębionych w tej problematyce. W innych zespołach (np. Jędrzejów, Koprzywnica, Rudy, Sulejów) na terenach dawnych ogrodów pojawiły się parkingi, obiekty sportowe czy miejsca piknikowe (ryc. 3). Często też aranżacja zieleni wewnątrz dawnego obwodu klasztornego powoduje zagubienie jego dawnej znaczeniowości i stanowi czynnik dezinformacyjny i *de facto* dekompozycyjny (np. w Kołbaczu).

Analiza takich przemian przy świadomości rangi ogrodu w przestrzeni klasztoru (i szerzej – w kulturze) dla osób refleksyjnych jest znakiem dekulturacji i zupełnego

of their landscape compositions, the idea of a monastic garden is now visible only to a small group of experts in the field. Parking lots, sports fields and picnic areas appeared in other monastic complexes (Jędrzejów, Koprzywnica, Rudy, Sulejów) where gardens used to be in the past (Fig. 3). Oftentimes vegetation arrangements inside the former monastery perimeter lead to the loss of their original significance and become a confusing factor which, in fact, leads to the destruction of the composition (e.g. in Kołbacz).

For contemplative persons analysing such transformations while taking into account the importance of a garden in a monastic space (and further – in culture), is a sign of deculturalization and complete obliteration of past meanings. It is a good moment to cite Saint Bernard, who defined the Cistercian ideal of beauty, according to which any excess is a distraction rather than improvement: “Take what is in excess and you shall see that which is good and necessary. What you take away from excess shall be added to utility” [Hufgard 1989].

It is even more upsetting to observe the devastation of gardens and the lack of any awareness of their cultural significance, when we compare them to some European monastic gardens which are properly preserved or reconstructed. They represent allegorical gardens of art and provide a basis for presenting symbolic and utility plants which once used to grow in them. They can also serve

to promote tradition and as thematic gardens (e.g. with medicinal plants, nowadays found only in old herbaria and medical formulas).

An interesting example of such solution, both educationally valuable and not obliterating the truth about the monastic complex, has been developed by a research team for the Cistercian motherhouse – Citeaux.

French experience in landscape reconstruction in Citeaux

Citeaux Abbey was destroyed during the French Revolution and sold soon afterwards. In the second half of the 19th century its buildings served as a reform school. Almost all of the medieval Citeaux buildings were pulled down in the 19th century, but in 1898 Trappists – The Order of Cistercians of the Strict Observance – bought a part of what used to be their property, and because of this the community is still here today. Trappists built their new monastery at the beginning of the 20th century,

a bit away from the place where the old abbey was located, with respect for the ruins and underground traces of their original seat [Kinder 2002].

The original Citeaux, whose physical boundaries are now extremely difficult to find, is located on a large clearing, and it requires a lot of imagination to discern a river valley, especially that now it has become more of an irrigation ditch. Cistercians considerably changed the water system, permanently turning this marshy area into farm land. Numerous bodies of water, aqueducts, canals and irrigation ditches which emerged as a consequence of their activities make it impossible to decode the former relations between the abbey and the river²¹. An archival plan from 1782 shows a vast and perfectly developed abbey, surrounded by stylistically exquisite gardens, located in the middle of a forest clearing [Arabyere 1998, Milecka 2009b].

Nowadays, situated off the beaten track, it is characterized by farm landscape. The contemporary architecture of the Trappist monastery

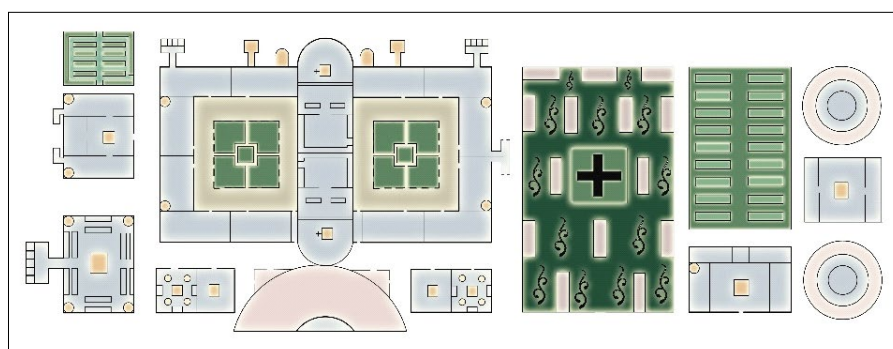

Fig. 2. Traditional types of monastic gardens according to the Rule of St Benedict, from the model plan from Sankt Gallen (elaborated by M. Milecka)

Ryc. 2. Tradycyjne rodzaje ogrodów klasztornych zgodnie z benedyktyńską regułą, wg modelowego planu z Sankt Gallen (oprac. M. Milecka)

Fig. 3. Cloister garden in Kolbacz

Ryc. 3. Zagospodarowanie wirydarza w Kolbacz

zatarcia dawnych znaczeń. Wypada tu przywołać myśli św. Bernarda, autora definicji ideału cysterskiego piękna, według którego nadmiar jest elementem rozprasającym niż ulepszającym: „Usuńcie to czego jest w nadmiarze, a zobaczycie przyrost tego co dobre i potrzebne. To co ujmiecie z przepelnienia dodane zostaje do użytkowości” [Hufgard 1989].

Fakt zniszczeń ogrodów i braku świadomości ich kulturowej rangi jest tym bardziej przykry, że mamy europejskie przykłady odpowiednio konserwowanych lub też rekonstruowanych ogrodów klasztornych. Reprezentują one alegoryczne ogrody sztuki, dają podstawę do ukazania symbolicznych czy też użytkowych roślin, które w nich kiedyś rosły. Mogą być także wykorzystywane jako miejsca służące do promocji tradycji oraz jako ogrody tematyczne, np. poznawcze roślin leczniczych, dziś zachowanych już tylko w starych

zielnikach i recepturach medykamentów.

Interesującym przykładem takiego rozwiązania, z jednej strony, wartościowego poznawczo, z drugiej zaś – niekolidującego z prawdą o zespole, wypracował zespół naukowców dla cysterskiej macierzy – Citeaux.

Doświadczenia francuskie w rekonstrukcjach krajobrazowych w Citeaux

Klasztor Citeaux podczas rewolucji francuskiej został zdewastowany, a niedługo potem opactwo sprzedano, w 2. poł. XIX w. znajdowała się tu siedziba zakładu poprawczego. Niemal wszystkie średniowieczne budynki Citeaux zostały zburzone w XIX w., jednak w 1898 r. trapiści – Zakon Cystersów Ściślejszej Obserwacji, odkupił część swojej dawnej posiadłości i dzięki temu wspólnota istnieje tu do dziś. Trapiści swój nowy klasztor wybudowali na początku

XX w. nieco na uboczu lokalizacji dawnego opactwa, szanując tym samym ruiny i podziemne ślady pierwotnej siedziby [Kinder 2002].

Dawne Citeaux, którego materialnych granic w terenie trudno szukać, rozlokowane jest na dużej polanie i trzeba sporej wyobraźni, aby dostrzec tu dolinę rzeki, tym bardziej że obecnie jest ona w zasadzie sprowadzona do roli kanału melioracyjnego. Cystersi dokonali tu poważnych zmian układu wodnego, trwale przekształcając podmokłe tereny dolinne w użytki rolne, a powstałe na skutek ich działalności liczne zbiorniki wodne, akwedukty, kanały i rowy melioracyjne uniemożliwiają odczytanie dawnej relacji opactwa z rzeką²¹. Archiwalny plan z 1782 r. ukazuje rozległe i doskonale zagospodarowane opactwo, otoczone wyszukany stylistycznie ogrodami, położone w centrum polany otulonej lasami [Arabeyre 1998, Milecka 2009b].

Obecnie położone na ustroniu charakteryzuje się monotonnym rolniczym krajobrazem. Współczesna architektura klasztoru trapistów nie zapowiada, że zachowane są tu jakiegokolwiek ślady wcześniejszego założenia. Nowy klasztor objęty jest ścisłą klauzurą, poza fragmentem związanym z wejściem do kościoła nie ma możliwości wstępu na jego teren. Otaczające zespół pola są miejscem uprawy rozlicznych roślin użytkowych, które podlegają dalszej przeróbce w klasztornych zakładach produkcyjnych, bowiem

does not indicate that there are any traces of the former complex left. The new monastery is under strict enclosure, and except for an area around the entrance to the church, there is no possibility to enter the premises. A variety of domesticated plants are grown in the fields surrounding the complex and later processed in the local monastic manufacturing facilities whose products are appreciated even outside France. The question of what the modern management of old Cistercian gardens looks like remains unanswered in Citeaux, precisely because of the strict enclosure. The part open for visitors, connected with the relics of the historical abbey complex and with only two preserved buildings, contains no traces of historic garden arrangements. The whole area is a scenic flowery meadow with some clusters of trees near the buildings and herbal beds – reminiscent of monastic traditions; the unpretentious garden arrangement with ornamental greenery only next to the monuments of the founders of the abbey, does not disturb the atmosphere of the place. It should be noted that in spite of significant changes in its construction, Citeaux preserved its air of hermitage, surrounded by forests and fields, in the landscape untouched by contemporariness. This peacefulness and harmony of landscape is something that practically every Polish Cistercian monastery can only dream about.

As was mentioned before, the remains of the former abbey were left

outside the area of the new investment, which makes it possible to conduct further archaeological research into the history of Citeaux. Due to enormous destruction sustained by the complex, finding any major traces of the original gardens seems almost impossible; however, it is possible to create their visual reconstruction based on abundant archive materials and the results of archaeological research²². It is interesting to see how French conservators dealt with possibly the most important Cistercian complex and in such difficult work conditions. Long-standing, carefully planned research *in situ* which started in the second half of the 20th century, as well as the analysis of archival materials and topographical plans, allowed the Citeaux reconstruction team to list the existing buildings and describe the ones which had completely disappeared. Abbey maps from different time periods but in the same scale show quite accurately two reconstructed buildings: the library and the dormitory (so called *definitory*). The existence of these two buildings makes it possible, with quite a high degree of certainty, to recreate in one's imagination the location of the rest of the buildings and the layout of the old gardens, water systems and, finally, the overall landscape related to the abbey. Although such resurrection of the past on paper is easy (Fig. 4), the work which needs to be done in real landscape to bring out hidden arrangements is much more difficult, since so many

buildings of the old abbey were destroyed and their relics (frequently of the oldest buildings) can be found on different levels under the ground surface. The team of experts decided that, regardless how detailed the knowledge about the place and the buildings is, it would seem reasonable to consider their "resurrection", but it does not entitle them to conduct their physical reconstruction, even if for the sake of real relics lying dormant deep in the ground. The Citeaux conservation program provided for the renovation of historical buildings – the library, then the new dormitory (*definitory*), and finally other buildings documented in the last stage of its existence [Plouvier, Saint-Denis 1998]. Everything requires a coherent presentation and careful preparation of the area to make it easier for visitors to understand the importance of the place, its logic, relations between the landscape and individual buildings and gardens.

In Citeaux the historical monuments, archives and documents, as well as mock-ups placed in the library are available for the general public (drawing from the photo of a mock-up – Fig. 5).

Apart from its advantages, this solution also has certain disadvantages – it allows partial resurrection of the nonexistent abbey, but it cannot show its range and grandeur, or the place it formerly occupied in landscape (with regard to history, politics, symbolism and composition) – this

trapiści prowadzą gospodarstwo rolno-spożywcze, którego produkty są cenione nawet poza granicami Francji. Jak wygląda współczesne zagospodarowanie dawnych ogrodów cystersów – to pytanie, na które nie odnaleziono pełnej odpowiedzi w Citeaux, właśnie ze względu na ścisłą klauzurę. W części udostępnionej dla gości, związanej z relikdami zabytkowego zespołu klasztornego, gdzie zachowane są dwa budynki, brak jest śladów historycznych kompozycji ogrodowych. Teren porasta malownicza łąka kwietna, a w sąsiedztwie zabudowań rosną grupy drzew. W pobliżu zabudowań urządzono jednak rabaty ziołowe, które w subtelny sposób nawiązują do klasztornej tradycji, a powściągliwe zagospodarowanie, z aranżacją zieleni ozdobnej jedynie przy pomnikach założycieli zakonu, nie zakłóca odbioru atmosfery miejsca. Warto podkreślić, że pomimo znacznych przemian w obrębie zabudowy klasztornej Citeaux zachowało charakter pustelni w otoczeniu lasów i pól, w niezmaconym współczesnością krajobrazie. Tego spokoju i krajobrazowej harmonii może pozazdrościć swej macierzy chyba każdy polski zespół cysterski.

Jak już wspomniano, relikty dawnego opactwa pozostały poza obrębem nowych inwestycji, co umożliwiło prowadzenie badań archeologicznych nad pogłębieniem wiedzy o Citeaux. Wobec ogromnych zniszczeń założenia trudno liczyć na odnalezienie ważniejszych śladów

dawnych ogrodów w trakcie prowadzonych badań, możliwa jest jednak ich wizualna rekonstrukcja na podstawie bogatych archiwaliów i wyników badań archeologicznych²². Interesująca wydaje się odpowiedź na pytanie, jak z tak trudnym do przeprowadzenia prac i jednocześnie chyba najważniejszym założeniem cysterskim poradzili sobie konserwatorzy francuscy? Otóż prowadzone w sposób długofalowy i planowy od 2. poł. XX w. badania *in situ*, analiza porównawcza materiałów archiwalnych i planów topograficznych pozwoliły zespołowi pracującemu nad rekonstrukcją opactwa w Citeaux dokonać zestawienia budynków zachowanych oraz określić te, które zniknęły z powierzchni ziemi. Odniesienie do planów opactwa, w różnych przedziałach czasowych sprowadzonych do tej samej skali, z dużą wiernością oddają w przestrzeni dwa zrekonstruowane budynki: biblioteki i dormitorium (tzw. definitorium). Istnienie tych obiektów pozwala odtworzyć w wyobraźni położenie istniejących niegdyś budynków i dawnego zagospodarowania ogrodów, układów wodnych, a wreszcie związanego z klasztorem krajobrazu. Jednak o ile takie wskrzeszenie przeszłości na planach jest łatwe (ryc. 4), to prace uczytelniące dawne układy w terenie są o wiele trudniejsze – dokonano bowiem wielu wyburzeń budynków dawnego opactwa, a ich relikty (często obiektów najstarszych) znajdują się na różnych poziomach w podłożu.

Zespół ekspertów zdecydował, że niezależnie od tego jak dokładna jest znajomość miejsca i budynków, które się na nim znajdują, celowym byłoby wzięcie pod uwagę ich „wskrzeszenie”, jednak nie uprawnia to do ich materialnego odtworzenia, choćby ze względu na naruszenie prawdziwych reliktdów leżących głęboko pod ziemią. W programie ochrony Citeaux przewidziano odrestaurowanie budynków zabytkowych – biblioteki, następnie nowego dormitorium (definitorium), a wreszcie pozostałych, udokumentowanych w ostatniej fazie istnienia budynków [Plouvier, Saint-Denis 1998]. Wszystko wymaga spójnej prezentacji i urządzenia terenu, by umożliwić odwiedzającemu zrozumienie wagi miejsca, jego logiki oraz związków między poszczególnymi budynkami i ogrodami a krajobrazem.

W Citeaux udostępnienie społeczeństwu zabytków historycznych, archiwalnych i dokumentów uzupełnione jest prezentacją makiet rozmieszczonych w bibliotece (odrys ze zdjęcia makiety – ryc. 5).

Takie rozwiązanie ma swoje zalety, ale i wady – może pozwolić na częściowe wskrzeszenie nieistniejącego dziś opactwa, ale nie może pokazać jego skali i rozległości, a także jego dawnego miejsca w krajobrazie (pod względem znaczenia historycznego, politycznego, symbolicznego i kompozycyjnego) – tu potrzebne są wyobraźnia i wiedza o miejscu.

Zespół naukowców zajmujących się dziedzictwem Citeaux

Fig. 4. Stages of Citeaux development on one of the thematic boards in the monastic library (photo by M. Milecka)

Ryc. 4. Fazy rozwoju zabudowy w Citeaux na jednej z tematycznych tablic w bibliotece opactwa (fot. M. Milecka)

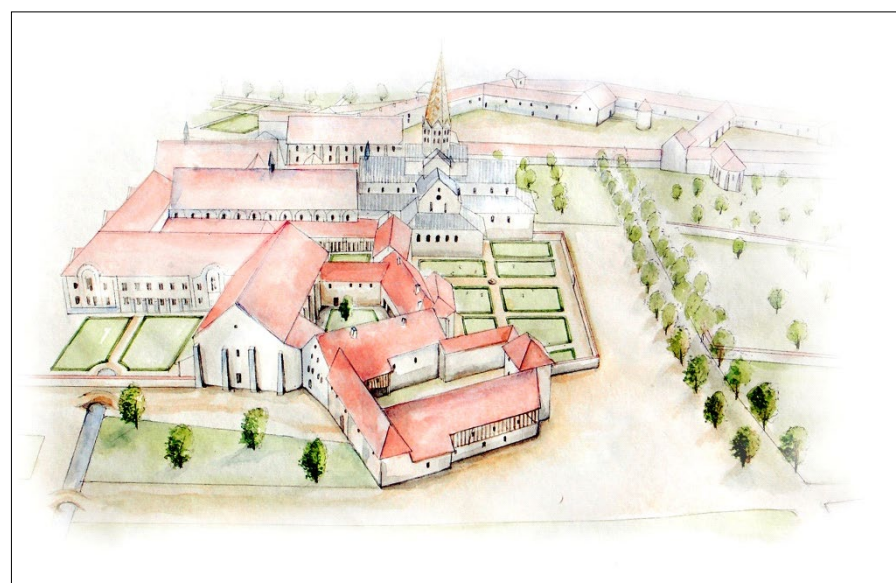
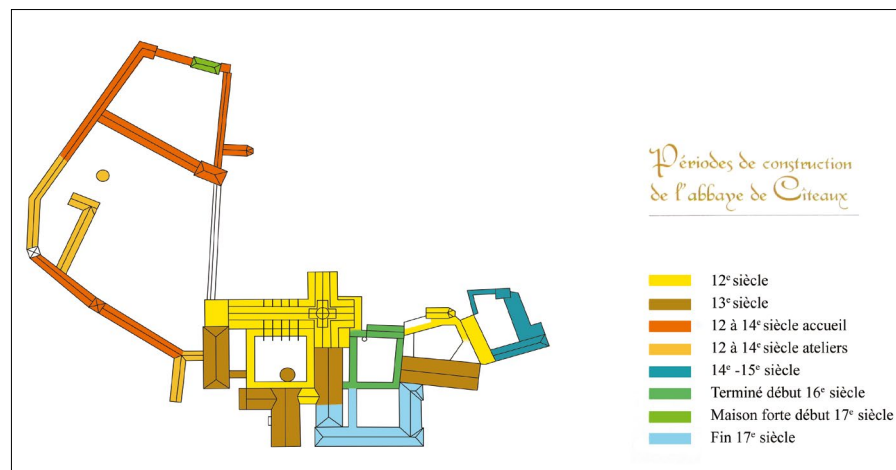

Fig. 5. A drawing showing the Citeaux Abbey gardens, made from the photographs of the mock-up made in 1998 by Philippe Velu, on display in the Citeaux library "Citeaux Abbey around 1700" (photographs of the mock-up and drawings made by the author)

Ryc. 5. Rycina ukazująca ogrody opactwa w Citeaux na podstawie zdjęć makiety wykonanej w 1998 r. przez Philippe'a Velu, prezentowanej w bibliotece Citeaux „Stan opactwa około 1700 r.” (oprac. M. Milecka)

requires imagination and the knowledge of the place.

The team of experts working on the Citeaux heritage suggested an interesting solution for the missing buildings to “materialise”. It involved symbolic development of the green area on the site of the former abbey. Different areas of the abbey were to be covered with different material, along the following criteria:

- surface covered with light-coloured gravel or stones where buildings once used to be;
- surface covered with ochre-coloured gravel to show the place of former cloisters and necessary passages to move around the monastery;
- surface covered with lawns where cloister gardens and cultivation used to be;
- surface covered with ornamental grasses, cut longer, with a variety of different colours and shapes, in the remaining places [Plouvier, Saint Denis 1998, Arabeyre 1998].

One of the advantages of such presentation would be to leave the surface of the ground intact and in this way secure the area for future archaeological research which, according to the latest conservation guidelines, can only be conducted on a large scale (Fig. 6). It also helps to reproduce the size of the place, especially by restoring the cloister garden which connects the library to the new dormitory. Traces of the old abbey visible to the visitors from

Fig. 6. A fragment of the Citeaux greenery presenting boundaries of nonexistent buildings

Ryc. 6. Fragmentaryczne zagospodarowanie zieleni uczyniające zasięgi budynków na terenie Citeaux

zapropował interesujące rozwiązanie dla „zmaterializowania” nieistniejących budynków, polegające na symbolicznym zagospodarowaniu terenu zieleni na obszarze zajmowanym przez dawne opactwo. W założeniu tym miało ono przybrać formę różnego pokrycia miejsc, w których znajdowały się niegdyś określone obiekty opactwa, i tak przyjęto:

- powierzchnia pokryta jasnym żwirem lub jasnymi kamykami w miejscu, gdzie znajdowały się niegdyś budynki;
- powierzchnia pokryta żwirem w kolorze ochry wyznaczająca nieistniejące krużganki i przejścia niezbędne do poruszania się po opactwie;
- powierzchnia pokryta trawnikiem w miejscach, gdzie znajdowały się niegdyś wirydarze i uprawy;
- powierzchnia obsiana trawami ozdobnymi przystrzyżonymi dłużej, o innej barwie i innym sposobie strzyżenia w pozostałych miejscach [Plouvier, Saint-Denis 1998, Arabeyre 1998].

Zaletą takiej prezentacji byłoby zachowanie w stanie nienaruszonym powierzchni ziemi i zabezpieczenie w ten sposób terenu pod przyszłe badania archeologiczne, które według wytycznych konserwatorskich będą mogły być prowadzone jedynie na wielką skalę (ryc. 6). Pozwala także oddać wielkość miejsca, łącząc wizualnie, zwłaszcza przez wskrzeszenie wirydarza łączącego bibliotekę i nowe dormitorium. Ślady dawnego opactwa widoczne

dla odwiedzających z odrestaurowanego piętra biblioteki i definitorium ułatwiłyby gościom zrozumienie starych planów i rycin pokazywanych na wystawie. Jedynie partie służące poruszaniu się po dawnym opactwie byłyby dostępne dla odwiedzających. Miejsca, gdzie znajdowały się niegdyś budynki, oprócz specyficznego materiału użytego do ich oznaczenia, byłyby zaopatrzone w dyskretne oznakowania znajdujące się bezpośrednio na ziemi.

Podsumowanie

Po analizie rozwiązań przestrzennych wielu zespołów cysterskich, mając na celu ochronę unikatowego dziedzictwa szarych mnichów, należy stwierdzić, że wartości estetyczne czy też użytkowe wszystkich założeń oczywiście mogą być oceniane subiektywnie, ale zawsze winny stać na pośrednim miejscu po wartościach autentyzmu, symboliczności i jego treści emocjonalnej. Współczesne ozdabianie, wzbogacanie, „poprawianie wizerunku”, mające na celu „uatrakcyjnienie”

zabytków powoduje ich fałszowanie, a zatem oczywistą utratę ich wartości. Niestety takie „eksperymenty” wciąż pojawiają się na terenie naszego kraju i dotyka to nie tylko założeń cysterskich, ale wielu innych cennych zespołów klasztornych, często także na obszarach chronionych prawem. Edukacja i promocja idei klasztornej ogrodu i jego autentyzmu są zatem drogą do ochrony tego, co pozostało z tej bezcennej spuścizny i co może stanowić wzorzec dla rozwiązań przestrzennych agresywnych i niezgodnych z naturą. Przede wszystkim musi stać w kontrze do działań fałszujących to unikatowe dziedzictwo. Warto pamiętać, że ogrody klasztorne stanowią jedną z najstarszych grup komponowanej zieleni, jakie pojawiły się na terenie łacińskiej Europy²³, i jako takie zasługują na szczególną ochronę i miejsce we współczesnym, niestety coraz bardziej zaburzonym znaczeniowo oraz kompozycyjnie krajobrazie.

Małgorzata Milecka

Katedra Projektowania i Konserwacji
Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

the reconstructed library floor and the definitory would allow them to understand old plans and drawings on display better. Only the areas used to move around the old abbey would be available to the visitors. Places where buildings once used to be, apart from the specific material used for their designation, would have inconspicuous signs placed directly on the ground.

Conclusion

Taking into consideration the spatial solutions of numerous Cistercian complexes, and with the protection of the unique heritage of the grey monks in mind, it should be concluded that the aesthetic or utility value of all the complexes might of course be assessed subjectively, but should always stand second to the values of authenticity, the symbolism of the place and its emotional content. Today's embellishing, enriching, "improving the image", aimed at making the historical monuments more attractive, in fact makes them untruthful and leads to the loss of their value. Regrettably, in Poland such "experiments" are still common and affect not only Cistercian monasteries but also other valuable monastic complexes, often on areas protected by law. Education and promotion of the idea of a monastic garden and its authenticity is the way to save what is left of this priceless heritage and what can become a role model for

aggressive spatial solutions which stand against nature. First and foremost, it should oppose any activities distorting this precious heritage. We should keep in mind that monastic gardens constitute one of the oldest groups of greenery compositions on the territory of Latin Europe²³, and, as such, deserve our utmost protection and their well deserved place in contemporary, more and more compositionally and semantically disturbed, landscape.

Malgorzata Milecka

Department of Landscape Design and Conservation
University of Life Sciences in Lublin

Endnotes

- ¹ Understood as monastery quadrangle.
- ² Also when part of the complex is not being used.
- ³ Understood as monastery quadrangle.
- ⁴ Also when part of the complex is not being used.
- ⁵ Also when part of the complex is not being used.
- ⁶ Basic information about the complex at <https://en.wikipedia.org/wiki/Alcoba%C3%A7a_Monastery> (Accessed: 15.11.2017).
- ⁷ More about the complex at <https://www.nationaltrust.org.uk/fountains-abbey-and-studley-royal-water-garden>> (Accessed: 15.11.2017).
- ⁸ More about the complex at <<http://www.abbayedefontenay.com/en>> (Accessed: 15.11.2017).
- ⁹ See more in: Milecka [2009a, pp. 49–60].
- ¹⁰ More about the complex at <<http://www.kloster-maulbronn.de/start/>> (Accessed: 15.11.2017).

¹¹ More about the complex at <<http://www.poblet.cat/>> (Accessed: 15.11.2017).

¹² As of today, the traces of the 26th monastery in Szpetal has not been confirmed by archaeological research in the area.

¹³ Provided websites include a full description of the legal document, the scope of protection as well as a graphic appendix presenting the scope of protection.

¹⁴ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20041021057&min=1> (Accessed: 15.11.2017).

¹⁵ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20091040861> (Accessed: 15.11.2017).

¹⁶ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120001242> (Accessed: 15.11.2017).

¹⁷ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000614> (Accessed: 15.11.2017).

¹⁸ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000955> (Accessed: 15.11.2017).

¹⁹ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000957> (Accessed: 15.11.2017).

²⁰ <http://isip.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20170000674> (Accessed: 15.11.2017).

²¹ This statement is supported by numerous sources and the abbey plans – see more [in:] Pour une histoire monumentale de l'abbaye de Cîteaux (1098–1998), sous la direction de Martine Plouvier, Alain Saint-Denis, Cîteaux, commentarii cistercienses, Association Bourguignonne des Sociétés Savantes, Vitreux, Dijon, 1998.

²² The history of the spatial transformations of the complex has been studied by Cîteaux researchers – the results of their studies are presented in the former library building as mock-ups showing the way the abbey functioned in the Middle Ages; additionally thematic boards present the stages in the complex development.

²³ I.e. understood in cultural and not geographic categories.

Przypisy

¹ Rozumie się przez to czworobok klasztoru.

² W tym brak użytkowania części zespołu.

³ Rozumie się przez to czworobok klasztoru.

⁴ W tym brak użytkowania części zespołu.

⁵ W tym brak użytkowania części zespołu.

⁶ Podstawowe informacje na temat założenia na stronie https://en.wikipedia.org/wiki/Alcoba%C3%A7a_Monastery

⁷ Więcej na temat założenia na stronie <https://www.nationaltrust.org.uk/fountains-abbey-and-studley-royal-water-garden>

⁸ Więcej na temat założenia na stronie <http://www.abbayedefontenay.com/en>

⁹ Więcej na ten temat w: Milecka [2009a, s. 49–60].

¹⁰ Więcej na temat założenia na stronie <http://www.kloster-maulbronn.de/start/>

¹¹ Więcej na temat założenia na stronie <http://www.poblet.cat/>

¹² Ślady 26. opactwa w Szpetalu do dziś nie zostały potwierdzone poprzez badania archeologiczne w konkretnym terenie.

¹³ Podane adresy internetowe zawierają pełen opis aktu prawnego, zakres ochrony oraz załącznik graficzny obrazujący zakres ochrony.

¹⁴ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20041021057&min=1>

¹⁵ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20091040861>

¹⁶ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120001242>

¹⁷ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000614>

¹⁸ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000955>

¹⁹ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000957>

²⁰ <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20170000674>

²¹ Stwierdzenie to uzasadniają liczne źródła oraz plany opactwa – więcej na ten temat w: Plouvier, Saint-Denis [1998].

²² Historia przekształceń przestrzennych założenia została opracowana przez badaczy

Cîteaux – jej wyniki są zaprezentowane w budynku dawnej biblioteki w postaci makiet prezentujących sposób funkcjonowania zespołu w średniowieczu, dodatkowo na planszach możemy prześledzić kolejne fazy rozwojowe tego założenia.

²³ Tj. rozumianej w kategoriach kulturowych a nie geograficznych.

Literature – Literatura

1. Arabeyre P., 1998. Atlas de Cîteaux. Le domaine de l'abbaye au XVIIIe siècle. Conseil Générale de la Côte-d'Or, Archives départementales de la Côte-d'Or, Editions de l'Armançon.

2. Hufgard, M.K., 1989. Saint Bernard of Clairvaux: a theory of art formulated from his writings and illustrated in twelfth-century works of art. The Edwin Mellen Press, New York.

3. Kinder T.N., 2002. Cistercian Europe. Architecture of Contemplation, Grand Rapids, Michigan/Cambridge.

4. Plouvier M., Saint-Denis A. (ed.), 1998. Pour une histoire monumentale de l'abbaye de Cîteaux (1098–1998), Cîteaux, commentarii cistercienses, Association Bourguignonne des Sociétés Savantes, Dijon.

5. Milecka M., 2008. The Cistercian Route as a program of promotion of European culture heritage [in:] Conditions of the foreign tourism development in central and eastern Europe. (Tourism in geographical environment, vol. X), (ed.) J. Wyrzykowski, University of Wrocław Institute of Geography and Regional Development, 185–194.

6. Milecka M., 2009a. Opactwo cysterskie w Fontenay – model turystycznego wykorzystania założenia poklasztorowego [w:] Terra incognita w turystyce, (red.) M.K. Leniartek, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania, Wrocław, 49–60.

7. Milecka M., 2009b. Ogrody cystersów w krajobrazie małopolskich opactw filii Morimundu. Wydawnictwo KUL, Lublin.

8. Wyrwa A.M., 1999. Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu [w:] Monasticon Cisterciense Poloniae, t. I, (red.) A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 27–54.

9. https://en.wikipedia.org/wiki/Alcoba%C3%A7a_Monastery (stan na: 15.11.2017).

10. <https://www.nationaltrust.org.uk/fountains-abbey-and-studley-royal-water-garden> (stan na: 15.11.2017).

11. <http://www.abbayedefontenay.com/en> (stan na: 15.11.2017).

12. <http://www.kloster-maulbronn.de/start/> (stan na: 15.11.2017).

13. <http://www.poblet.cat/> (stan na: 15.11.2017).

14. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20041021057&min=1> (stan na: 15.11.2017).

15. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20091040861> (stan na: 15.11.2017).

16. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120001242> (stan na: 15.11.2017).

17. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000614> (stan na: 15.11.2017).

18. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000955> (stan na: 15.11.2017).

19. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20140000957> (stan na: 15.11.2017).

20. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20170000674> (stan na: 15.11.2017).